

10. Личный состав юридического факультета Университета Св. Владимира к 1-му января 1918 года // У кн.: ALMA MATER: Университет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. – Кн. 2: Университет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – К.: Прайм, 2001. – С. 181. 11. Усенко І.Б. Комісія для вивчення радянського права ВУАН // У кн.: Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Видавництво "Українська енциклопедія" імені М.П. Бажана, 1998. – Т. 3: К-М. – 2001. – С. 175. 12. Абрашкевич М.М. Эволюция идеи о преступлении и наказании: Публичная лекция. – Одесса: "Экономическая" типография, 1904. – 666 с. 14. В Юридический факультет императорского Новороссийского университета приват-доцент М.М. Абрашкевича представление: [Отзыв о дис. прив.-доц. г. Тимофеева "История телесных наказаний в рус. праве"]. – Одесса: "Экономическая" типография, 1905. – 8 с. 15. Поединок // Русское слово. – 1908 (23 апреля). 16. Дело Тимошкина и "Речи" // Русское слово. – 1908 (27 июня). 17. Абрашкевич М.М. Новый катехизис уголовной защиты: (критические заметки). – СПб.: Типография М. Меркушева, 1908. – 24 с. 18. Сергеич П. Искусство речи на суде. – СПб.: Сенатская типография, 1910. – С. 1-390, I-II. 19. Сергеич П. Искусство речи на суде. – М.: Юридическая литература, 1988. – 384 с. 20. Сергеич П. Искусство речи на суде. – М.: Юрайт,

2008. – 395 с. 21. Сергеич П. (П. П-в). Уголовная защита. Практические заметки. Издание второе, переработанное и дополненное. – СПб.: Сенатская типография, 1913. – С. I-IV, 1-243. 22. Абрашкевич М.М. Курс законоведения, читанный в С.-Петербургском Александровском институте в 1912-1913 учебном году. – СПб.: Литография Кровицкого, 1913. – 315 с. 23. Деньги в гражданском праве. М.В. Литовченко. М. Litovchenko. – Киев: Типо-Литография И.Н. Кушнерова и К°, Елисаветинская ул., д. Михельсона, 1887. – 55 с. 24. Спекторский Е. Столетие Киевского университета св. Владимира // У кн.: ALMA MATER: Университет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. – Кн. 1: Университет св. Володимира між двома революціями. – К.: Прайм, 2000. – С. 36. 25. Кобченко К. Жінки в Университеті Св. Володимира // Київський університет. – 2009. – С. 4. 26. Кобченко К. "Жіночий університет Святої Ольги": історія Київських вищих жіночих курсів. – К.: "МП Леся", 2007. – С. 155. 27. Там само. – С. 151. 28. Бовкало А.А. Калужский род Либиных // Вопросы археологии, истории, культуры и природы Верхнего Поочья. Материалы XI Всероссийской научной конференции 5-7 апреля 2005 г. – Калуга, 2005. – С. 120-122. 29. Либинь. [Электронный ресурс] / Петербургский Генеалогический Портал, 2001-2009 / Проект "Сайт Александра Александровича Бовкало". – Режим доступа: <http://www.petergen.com/bovkaalo/kalugagen/libin.html>, вільний. – Заголовок з екрану. – Мова російська.

Надійшла до редколегії 21.10.10

В. Самохвалов, доц.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ ІСТОРІЇ ПРАВА УКРАЇНИ

Висвітлюється питання про предмет історії права України, її історичному становленні, як самостійної наукової та навчальної дисципліни. Аналізується існуючі погляди щодо підстав відокремлення історії права від історії держави, місця історії права України в системі юридичних наук. Розглядається предмет історії права з позиції методологічних підходів щодо предмету історико-юридичної науки. Зроблений висновок, що на відміну від предмету історії українського права, предмет вивчення історії права України значно розширюється за рахунок наповнення правової системи іншими запозиченими або рецептованими правовими нормами та правовими звичаями.

Ключові слова: предмет історії права України, об'єкт дослідження, предмет дослідження, історико-юридична наука, методологія історико-юридичної науки, методологія історії права, історія права України та історія українського права.

Освещается вопрос о предмете истории права Украины, ее историческом становлении, как самостоятельной научной и учебной дисциплины. Анализируются существующие взгляды относительно оснований отделения истории права от истории государства, места истории права Украины в системе юридических наук. Рассматривается предмет истории права с позиции методологических подходов к предмету историко-юридической науки. Сделан вывод, что в отличие от предмета истории украинского права, предмет изучения истории права Украины значительно расширяется за счет наполнения правовой системы другими заимствованными или рецептированными правовыми нормами и правовыми обычаями.

Ключевые слова: предмет истории права Украины, объект исследования, предмет исследования, историко-юридическая наука, методология историко-юридической науки, методология истории права, история права Украины и история украинского права.

Cover the issue of subject History of Law of Ukraine, its historical formation, as an independent scientific and academic discipline. Analyzes existing views of the grounds department of history right from the history of the state, places the history of law in Ukraine in the system of jurisprudence. We consider the subject of legal history from the perspective of methodological approaches to the subject of historical and legal studies. Concluded that in contrast to the subject of history of Ukrainian law, the subject of study of the history of law in Ukraine greatly expanded by filling the legal system or other borrowed retseptirovanyimi legal norms and legal traditions.

Key words: history of the subject of law of Ukraine, the object of study, subject of study, historical and legal science, methodology of historical-legal science, methodology, history of law, legal history and the history of Ukraine Ukrainian law.

Питання про предмет є непростим для будь-якої науки, навіть для тієї, вік якої обчислюється багатьма століттями. Адже явища і процеси, які включаються в орбіту дослідження науки, з часом якісно змінюються, що вимагає більш високого, порівняно з попереднім, рівня їх пізнання, поглибленого проникнення як в самі явища, так і в їх взаємодії з іншими явищами та процесами. Тому перед кожною наукою періодично, на певних історичних етапах розвитку, виникає необхідність повернення до розгляду її предмета, уточнення, а часом й істотного переосмислення.

В цьому сенсі одним з найскладніших є питання про предмет історії права України, становлення якої, як самостійної наукової та навчальної дисципліни, на нашу думку, тільки починається. Хоча такий статус одержує все ширше визнання, однак серед його прихильників поки що немає єдності щодо розуміння її предмета.

За роки незалежності України, в умовах значної інтенсифікації науково-дослідних доробок, перегляд традиційних поглядів вчених на історію держави та права, як єдиної науки в цілому, й котра має свій окремий

предмет вивчення, значно еволюціонує в бік значного розмежування за об'єктом дослідження. Нині ця тенденція простежується ще очевидніше, оскільки видатними українськими теоретиками загальнотеоретичної юриспруденції вельми актуально й послідовно досліджені трансформації поглядів вчених-правників відносно самостійності, незалежності держави і права як частини складної соціальної системи, про необхідність окремого її вивчення в рамках цієї системи у зв'язку як один з одним, так і з іншими соціальними явищами й котрі являються домінуючими у сучасному правознавстві [1, с. 7-20]. Даний підхід й спричинив, на нашу думку, й суттєві зміни в методологічних підходах до взаємозв'язків права і держави. Адже, якщо абстрагуватися від різних за своїм походженням визначень права,* то аналізуючи їх, можна стверджувати, що намагання вивести змістовне трактування права через об'єктивні сутнісні властивості владної загальнообов'язковості [2, с. 35] можливі лише у порівнянні з соціальними нормами суспільства. Тому більшість правознавців розглядають в широкому розумінні право як сукупність юридичних

норм, які встановлюють правила поведінки, права та обов'язки сторін, які вступають у взаємовідносини між собою. А правові норми відрізняються від моральних та інших соціальних норм тим, що являються загально-обов'язковими, закріплюють найбільш вагомі і гострі відносини суспільства й забезпечуються головним чином примусовою силою держави. Власне в цьому і є основний алгоритмовий нерозривний зв'язок права і держави. Не заперечуючи таких взаємозв'язків взагалі, треба констатувати, що в сучасному правознавстві дедалі міцніше утверджуються позиції, згідно з якими первісний генезис права виступає як основа розмежування правовідносин у суспільстві [3, с. 20-25]. Априорі на емпіричному рівні вже доведено, що держава виникає з суспільства, а не навпаки [4, с. 216], тому право розвивається дещо іншим шляхом, не виникає одночасно з державою, а передує їй, а за певних передумов, в першу чергу соціальних, може існувати поза державою [5, с. 15]. Тому твердження авторів, що правові норми є похідними від соціальних та не ідентичності причин виникнення держави і права зумовили й необхідність нових методологічних підходів до типології держави і права, їх походження як об'єктивного історичного процесу розвитку суспільства [6, с. 13].

В основу було покладено методологічну посилку, котра механічно не прив'язувала б розвиток права до держави, а відтворювала б західну традицію як уявлення про право, що має самостійний предмет [7, с. 11]. Й не випадково, на нашу думку, на сучасному етапі поява окремих монографій, підручників, автори яких намагаються переусвідомити на ще домінуючу методологію лінійно-стадійного прогресивного підходу до історії, притаманну марксизмові, саме й концентрують свою увагу на необхідності переосмислення розуміння предмету самостійного правового виміру історичного процесу [8, с. 313]. Адже свідоме поєднання історичного й юридичного елементу у правовому дослідженні визначає відповідні критерії історичної обумовленості дефініції: право має свою історію. Звідси витікає, що історія права має мати свій окремий предмет вивчення єдиної науки, становлення якої як спеціальної галузі юриспруденції було розпочате ще на початку XIX ст. Й першість та заслуга в виведенні історико-правової науки на одне з перших місць в Європі належить Росії, оскільки в 30-ті рр. XIX ст. концептуальні засади "юридизації історії" зусиллями саме російських історичних студій визначалися як найактуальніші напрямки правового мислення [9].

Головним же чинником остаточного оформлення історико-юридичної науки стало поширення в Росії поглядів представників історичної школи права, що були на той час новим словом у розвитку юридичної науки взагалі**. Історична школа права, на протигагу практиці законодавчого свавілля, раптових переворотів у суспільному житті, висунула ідею закономірності і тяглості юридичного розвитку, яка згодом стала визнаватися однією з основних в юриспруденції, вихідним пунктом для дослідження її історичного аспекту [10]. Притаманна ідеологам історичної школи абсолютизація службової ролі історії з часом поступилася місцем цілеспрямованому її вивченню з метою з'ясування загальних законів розвитку права. Поширення таких ідей в Росії сприяло видання досліджень історико-юридичного характеру. Виходять друком праці "Историческое обозрение актов и судебных бумаг в России" (1830) І.В. Васильєва, "О постепенном образовании законов" (1832), "Речь об Уложении царя Алексея Михайловича" (1839) Ф.Л. Морошкіна, "О Русской Правде" (1846) М.В. Калачова, а обґрунтування так званої теорії родового побуту давніх слов'ян у праці К.Д. Кавеліна "Взгляд на юридический быт древней России" (1847), що мала багатьох прихильників

й у подальшому [11, с. 41-51], в тому числі, в сучасній дослідницькій й учбовій практиці [12], стала своєрідним методологічним орієнтиром у дослідженні власне історії українського права [13], як складової частини історії права в цілому. Так, основоположники київської історичної школи права М. Владимирський-Буданов та Ф. Леонтович, розвиваючи ідею єдності слов'янського права, умовою його розвитку обґрунтували самостійний розвиток права кожної слов'янської нації [14]. Як наслідок, такої теоретичної фабули та зовнішнім показником оформлення історії права як науки стало запровадження кафедр з історії староруського права, звичаєвого та українського права та введення відповідних навчальних дисциплін на юридичних факультетах Московського, Київського, Українського Вільного університету (Прага, Мюнхен) та ряду інших навчальних закладів [15, с. 21, с.9-23].

Проте, у послідуочому, як свідчать історіографічні дослідження [16], даний підхід фактично знівельювався, оскільки, сформувавшись на основі узагальнень і висновків історичної школи права як протигага доктрини догматичної юриспруденції та природного права [17, с. 11-22] в значній мірі під впливом соціології права***, історія права протягом тривалого часу розвивалася не як єдина навчальна дисципліна****, а як складова окремої науки – історії держави і права з двоєдиним змістом її предмета, який обґрунтувався (да й обґрунтовується нині) нерозривністю зв'язків держави і права [18, с. 4].

В світлі цих обставин історія держави та права стала об'єктом дослідження не тільки юридичних, а й інших наук: історичних, політологічних, соціологічних, філософських [19, с. 3-4]. З однієї сторони це є позитивом, оскільки інтеграційні процеси в наукових дослідженнях дозволяють накопичувати загальний фактичний та аналітичний матеріал, а з іншого – створюються труднощі при визначенні предмету викладання дисциплін в учбовому процесі. Сучасний стан викладання історичних, історико-юридичних дисциплін в Україні свідчить про значне розмежування зусиль викладачів й, перш за все, юристів та істориків саме в розрізі формули – "історія державності", "історія держави" та "історія права". Не секрет, що за радянських часів очевидна перевага надавалась не історії права, а історії держави. Тому більшість досліджень та учбових предметів цілком вписувалося в рамки проблематики історії державних органів СРСР, УРСР, країн соціалістичної співдружності й здійснювались на стику історії держави і права, державного конституційного права та історії КНР. При такому підході визначити чітко об'єкт і предмет дослідження та викладання було досить складно, що призводило до описовості в працях, змішування юридичних і загальноісторичних аспектів, відсутності належної теоретичної глибини і т.д. Зрозуміло, що такий стан справ не задовольняв потреб учбової практики й тому вчення про об'єкт і предмет дослідження кожної з наук, що вивчають історію держави і права стали на порядок дня з проголошенням української незалежності та зміною учбових планів та програм у вищих та середніх учбових закладах України. В орбіті дискусій починають знаходитися як традиційні загальноприйняті аспекти цього питання – співвідношення предмета і об'єкта дослідження, предмету і методу науки, так і більш конкретні його сторони, пов'язані, головним чином, з предмету викладання тих чи інших історико-юридичних дисциплін. Проте, в правознавчій та філософській літературі до нинішнього часу допускається ототожнення або ж змішування не тільки об'єкта і предмета дослідження, але й предмету викладання.

Тим часом поняття "об'єкт дослідження" і "предмет дослідження", хоч і тісно співвідносяться між собою, проте повністю не збігаються. Поняття об'єкта є ширшим від

поняття предмета. Якщо поняттям "об'єкт" охоплюються явища зовнішнього світу, на які поширюється пізнання і практичний вплив суб'єктів, людей, то поняття "предмет" складає та частина, сторона, той чи інший конкретний аспект об'єкта, що досліджується даною наукою.

Об'єкт може бути і, як правило, буває спільним для ряду наук, предмет же однієї науки не може збігатися з предметом іншої. Саме предмет науки визначає своєрідність, специфіку тієї чи іншої науки, її відмінність від інших систем знань. А тому за даною аналогією предмет науки взагалі повинен збігатися з предметом викладання (вивчення). Ідучи за даною логікою, де будь-яка наука має мати лише один предмет, можна стверджувати, що історія права, й науки про державу – державознавство, – відповідно історія держави [21, с. 5].

В цьому сенсі треба відмітити, що як в загальнотеоретичній юриспруденції так і в історико-юридичній науці і надалі утверджуються думка, що відокремлення теорії права від теорії держави, історії права та історії держави є штучними, що неминуче призводить до збіднення правознавства в цілому. При цьому власне, традиційними залишаються аргументи на користь збереження цілісного поняття історії права та історії держави як предмету єдиної науки – "історія держави і права" [22]. Але у відношенні до України, яка фактично до 1991 року, то виникала, то зникала з політичної карти світу як самосійний суб'єкт міжнародного права, підпадаючи під протекторат тієї чи іншої держави, даний методологічний підхід до взаємозв'язків держави і права не спрацьовує. Оскільки на емпіричному рівні доведено, що Україна впродовж століть не мала власної держави в класичному розумінні цього поняття, то мова може йти лише про формування державності як елементу української держави*****.

Все це дало підстави деяким авторам ставити під сумнів існування науки історії держави і права України як складової єдиної історико-юридичної науки, але й поставити питання доцільності її поділу на дві самостійні навчальні дисципліни: історію державності на землях України та історію права України [23].

Однак, незважаючи на певні розбіжності в класифікації юридичних наук, що мають місце в літературі, їх досить висока розгалуженість обумовлена не стільки об'єктом (який є спільним для них – держава і право), скільки предметом дослідження (не піддається сумніву). Проте, за будь-якої класифікації: історії права в цілому, історії права України, історії українського права, в системі цих наук до цього часу місця не знаходиться. Очевидно, що це пояснюється, насамперед, саме невизначеністю предмету історії права України не тільки як науки, але й як учбової дисципліни. Ситуація, що склалася в юриспруденції в підходах до співвідношення цих понять, значною мірою нагадує ситуацію із співвідношенням межі викладання історії права України та історії українського права, й незважаючи на досить тривале наукове обговорення цього питання, воно й нині залишається остаточно нерозв'язаним, хоча, нема практично заперечень щодо автономності історії права взагалі. Адже відомо, що однією з основних складових предмета будь-якої науки є виявлення та вивчення закономірностей розвитку природних чи суспільних явищ або окремих їх сторін. Наук, які б не досліджували таких закономірностей, не існує; без включення їх до свого предмету будь-яка система знань не може претендувати на статус науки. Не є винятком у цьому відношенні

також історія права України. Проте, питання полягає у тому, які закономірності охоплюються її предметом.

Прийнято вважати, що останнє визначається як окремими методами, так і в цілому методологією конкретної науки, незважаючи на їх перехідний характер. Не заперечуючи найтісніших зв'язків між предметом і методом науки, разом з тим проявляється, що ці зв'язки є складнішими, ніж вони представлені у більшості теоретичних праць з історико-юридичного правознавства. Між предметом і методом науки не існує якогось нездоланного бар'єру. Предмет може "переходити" в метод, засоби вирішення науково завдання перевтілюватися в його результати й навички, система об'єктивного знання перетворюватися в методологію, а досягнуті методологічні рубежі ставати вихідним пунктом і базою побудови нової теоретико-пізнавальної конструкції [24, с. 56]. Тому відмінність між методом і теорією має виключно функціональний характер: формуючись як теоретичний результат минулого дослідження, метод виступає як вихідний пункт і умова наступних досліджень [25, с. 5-17].

В цьому відношенні методологія історико-юридичної науки не зводиться до застосування лише порівняльного історико-юридичного методу в часових рамках, а вивчає цілий комплекс засобів і способів пізнання, що розпадаються на декілька рівнів: в залежності від їх близькості до фундаментальної теорії (методами пізнання) чи до дослідницької практики (методами дослідження). Перший рівень методології включає в собі теоретичні положення пізнання суспільних явищ та фундаментальні висновки загальної теорії права щодо загальних закономірностей властивих праву і державі окремо, й де предметно-створювальним для юридичної науки в цілому виступає поняття права [26], а другий, власне, похідний від загально теоретичного принципу, – методологія історії права, яка за рівнем узагальнення стоїть на рівні галузевих наук правознавства або юриспруденції [27, с. 4].

За цих підстав вивчення системи понять і категорій, що в загальній формі виражають місце права в житті суспільства, його взаємодію з іншими соціальними явищами, зокрема, державою, логіку функціонування і розвитку права та їх закономірностей [28, с. 21] відноситься до предмета загальної теорії права. Інші юридичні науки, спираючись на загальні специфічні закономірності права, розкривають конкретні їх прояви в тих чи інших сферах правового регулювання в окремих країнах чи регіонах.

Історико-юридичні дослідження розглядають дані проблеми через призму конкретно-історичного часу: епохи, періодів, етапів й в основному в розрізі порівняльного аспекту. Оскільки історико-правові дослідження дозволяють досягти цілей з позицій виявлення загального, особливого й одиночного в існуючих правових системах та інститутах, то тоді стає зрозумілим, що виявлення загальних закономірностей розвитку права в різних народів, на різних територіях і в різні історичні епохи, є не тільки предметом дослідження історії права, як галузевої науки, але й є предметом вивчення права, що має національні особливості [29, с. 351] зокрема, українського, яке по суті входить як складова частина в дану галузь знань. Проте, базуючись на особливих і окремих закономірностях, закономірності, які становлять предмет українського права, хоч реально існують і діють самостійно, але проявляються через особливі закономірності правових явищ, які складають предмет галузевої науки в цілому.

За даною аналогією допуск певної автономії з історії суто українського права всередині єдиної навчальної дисципліни історії права України, що в свою чергу входить в історію права, виступає нині як розширення методологічних підходів предметного кола досліджень об'єкту витоків національної української правової куль-

тури [30]. Найбільш цікавою в цьому відношенні є праця за редакцією проф. О.О. Шевченка, який вперше серед українських істориків права на пострадянському просторі ввів в науковий обіг поняття загального права України [31, с. 5]. Й хоча назва роботи входить в протиріччя з етимологією визначення загального права України, в цілому в ній розкривається його структура, яка складається не тільки із звичаєвого права та закону, але й норм моралі, етики й загалом свідомості українського народу [32, с. 5-7]. В цьому сенсі констатація деякими авторами [33] правового звичаю як єдиного по суті джерела українського права є явно недостатніми. А тому поодинокі спроби модифікувати історію права України як юридичної дисципліни в руслі сучасних уявлень загальнотеоретичної юриспруденції про співвідношення права і держави [34, с. 9-10], відповідно змінивши назву з історії права України на історію українського права [35], в цілому проблему чіткого розмежування предмету не вирішують. Для історії права, як і для історії права України зокрема, притаманним залишається обов'язковість долучення предмету вивчення історії держави поряд з правом [36] й, як наслідок, вивчення історії створення правової системи****. Тому розглядаючи історію українського права, як складову частину історії права, можна звести предмет його дослідження до питання становлення і розвитку національної системи права****, як складової частини правової системи [37, с. 212-216] й одного з виявів державного суверенітету [38, с. 39]. А оскільки право в такому зв'язку нерозривно пов'язане з елементами юридичного значення держави при пріоритетному вивченні права, то, на наш погляд, в улюбленому процесі вивчення історії права України треба вести не тільки з позиції розвитку правової системи конкретної держави, куди входила в різні історичні періоди Україна, як складова частина інших не тільки по назві й атрибутиці держав, але й виходити з аналізу становлення та розбудови відповідних інститутів, норм та джерел права, юридичних догм, ідей інших народів, що населяли українські землі. А це можливо лише в рамках загального права України.

Таким чином, на відміну від предмету історії українського права, предмет вивчення історії права України значно розширюється за рахунок наповнення правової системи іншими запозиченими або рецептованими правовими нормами та правовими звичаями інших народів, що проживали й проживають на українських землях.

Резюмуючи вищевикладене, не претендуючи на універсальність та бездоганність визначення, можна констатувати, що предметом історії права України є історія виникнення, становлення та закономірності розвитку системи загального права народів, що населяли й населяють територію України.

1. Козюбра М.І. Загальнотеоретична юриспруденція: радянська традиція та європейська перспектива // Українське право. – К., 2005. – № 1.
* За нашими підрахунками в юридичній історіографії є понад 50 визначень права. 2. Нерсисянц В.С. Філософія права. – М., 1999.
3. Розин В.М. Генезис права. – М., 2001. 4. Межі державної влади / За заг. ред. В. Самохвалова. – К., 2001. 5. Мальцев Г.В. Ранні форми державства і права // Проблеми общей теорії державства і права. – М., 2000. 6. Кашанина Т.В. Происхождение государства и права. Современное трактовки и новые подходы: Учеб. пособие. – М., 1999.
7. Берман Гарольд Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М., 1998. 8. Бехруз Х. Классификация правовых систем: цивилизационный подход. – Актуальні проблеми держави і права. – Одеса. – 2009. – С. 313. 9. Скаун О.Ф. Историческая школа права на Украине (1861-1917). – К., 1987. ** Засновниками історичної школи права вважають німецьких вчених Г.Гуго, К. Савіньї, Г. Пухту, які доводили, що право розвивається історично, а не створюється законодавцем.
10. Новгородцев П. Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии. – М. 1896. 11. Полонська-Василенко Н. Микола Проко-

пович Василенко – життя та наукова діяльність // Український історик. – Мюнхен, 1966. – Ч.3-4 (11-12). 12. Яцкевич И.Г. История государства и права славянских народов. – Минск, 2009. 13. Юрченко О. Чинне право в Україні. В 2-х част. – К., 1954; Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К., 1965; Месяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII века. – К., 1968; Яковлів А. Українське право. В кн. українська культура / Лекції за ред. Д. Антоновича. – К., 1993; Лашенко Р. До історії українського права // За виданням: Хроніка 2000. Держава. Культура. Право. – К., 1998. 14. Владимирский-Буданов М. Неизданные законы юго-западных славян. – "Журнал Министерства науки и просвещения". – М., 1862. № 3; Леонтович Ф. История русского права. Вып 1. – Одесса, 1869. 15. Історія Київського університету. – К., 1959; Бондарук Т.І. Західноруське право: дослідження і дослідники – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – 2000. 16. Ткач А.П. Радянська історико-правова наука про кодифікацію дореволюційного права України. – "Вісник Київського університету", № 8. – К., 1967. Бабий Б.М. Очерк развития правовых исследований в Украинской ССР. 1919–1984. – К., 1984; Юридична наука і освіта на Україні. – К., 1992; Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. – К., 1996; Шемшученко Ю.С. Досягнення інституту держави і права. – К., 1998; Усенко Я.Б. Юридична наука на сучасному етапі. – К., 1998 та інші. 17. Жоль К.К. Методы научного познания и логика для юристов. – К., 2001. *** Вперше концепцію соціології права, що вивчає взаємоузгодженість права і соціально-історичної дійсності, обґрунтував російський вчений у 70-х рр. XIX ст. С.О. Муромцев, який визначив соціологічний підхід до права як вчення його загальних причин походження й розвитку (Муромцев С.А. Определение и основное разделение права. – М., 1897). **** За свідченням Я. Падохи з початку 20-х рр. XX ст. на Україні було усунуто викладання історії українського права. – Падох Я. Лев Окіншвич – видатний історик державного права України – Гетьманщини. XVII – XVIII ст. – Нью-Йорк, Мюнхен, 1985. – С. 11. 18. Исаев И.А. История государства и права. – М., 2004. 19. История государства и права России. Учебник. – М., 1999. 20. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак-тов. – М., 1998; Венгерос А.Б. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов. – М., 1999. 21. Проблемы общей теории права и государства Учебник для юрид. вузов Под. ред. В.С. Нерсисянца. – М., 1999. 22. Исаев И.А. История государства и права России. – М., 1995; Исаев И.А. История государства и права России. – М., 2000; Цечоев В.К., Власов В.И. История отечественного государства и права. – Ростов-на-Дону, 2003. ***** На нашу думку, слід підтримати точку зору тих вчених, які розглядають державу як певну форму політичної влади, що становить сузь державності. Не зводять останню до державних функцій і структур, не ототожнюють з поняттям держави. Логічним є твердження, що еволюційне зародження державності передують становленню держави, і саме серед реформування існуючої державності можливе здійснення розбудови якісно нової суверенної держави (Див.: Шемшученко Ю. Наукові засади ідеології державотворення в Україні // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції 22-23 листопада 1996 року. – К., 1997). 23. Програма курсу "Історія державності на землях України". – К., 2001. Програма курсу "Історія права України" – К., 2002. 24. Лисенко О. Предмет порівняльного правознавства. – Право України, 2001, № 3. – 25. Общая теория права и государства. – М., 1984.; Загальна теорія держави і права. – К., 1997. 26. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов. Под. ред. В.С. Нерсисянца. – М., 1999. 27. Котюк В.О. Теория права. – К., 1996. 28. Козюбра М.І. Вказ. праця. – К. – 2005. – № 1. 29. Кашанина Т.В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы: Учеб. пособие. – М., 1999. 30. Ткач А.П. Право України. – Хмельницький, 1992. 31. Історія українського права. Навчальний посібник за ред. проф. О.О. Шевченка. – К., 2001. – 32. Там само. 33. Іванівська О.П. Звичаєве право в Україні. Етнокультурний аспект. Навчальний посібник. – К., 2002. 34. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов / Под. ред. В.В. Лазарева. – М., 1994. 35. Історія українського права. Робоча навчальна програма. – К., 2009. 36. Музиченко П. Історія держави і права України. – К., 1999; Історія держави і права України. Підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, І. А. Й. Рогожина – К., 2000; Історія держави і права України: Підручник / За ред. А.С. Чайковського. – К., 2003; Захарченко П.П. Історія держави і права України. Підручник. – К., 2004.; Кульчицький В.С., Тищук Б.Й. Історія держави і права України. – К., 2006. ***** Правова система – сукупність взаємопов'язаних між собою системи права та засобів її реалізації. За змістом і формою не є адекватною системою права. Це більш широка категорія, комплексне утворення, що охоплює і саму систему права як її складову частину (Юридична енциклопедія: Т.5: П-С. (Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.) – К.: 2003. – С. 39). ***** В цьому відношенні національна система права повинна розглядатися як синтез різних за своєю юридичною природою джерел різних народів, що населяли українські землі. 37. Остапенко Г.О. Вплив Статуту Великого князівства литовського 1588 року на формування системи права України Гетьманщини другої половини XVII – 80-рр. XVIII ст. – Актуальні проблеми держави і права. – Одеса. – С. 212-216. 38. Юридична енциклопедія: Т.5: П-С. (Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.) – К., 2003. – С.39.